

ISOVANHEMPIEN INVESTOINTIEN YHTEYS VANHEMPIEN LASTENHANKINTAAN JA LASTEN HYVINVOINTIIN¹

Antti O. Tanskanen: *VTT, tutkijatohtori, Helsingin yliopisto ja Itä-Suomen yliopisto*

antti.tanskanen@helsinki.fi

Janus vol. 22 (4) 2014, 390–394

Muutama vuosi sitten eräässä perheessä sattui odottamaton tapaus. Vasta parin kuukauden ikäisen lapsen äiti katosi yllättäen. Äiti oli lähes viikon omilla teillään eikä syytä lähtöön, tai edes sitä missä äiti tämän ajan vietti, saatu koskaan selville. Onni onnettomuudessa oli se, että äidinäiti sattui olemaan paikalla ja huolehti lapsesta äidin poissaolon ajan. Noin viikon päästä lähdistään äiti palasi takaisin ja löysi hyvävoimaiselta vaikuttavan lapsensa. Äidinäidin ansiosta perhe vältti suunnattoman tragedian.

Edellä kuvattu tapaus on esitetty erästä apinalajia (japaninmakaki) käsittelevässä tutkimuksessa (Nakamichi ym. 2010). Toisin kuin usein ajatellaan, jälkeläisiään hoivaavat isovanhemmat eivät ole ihmislajin yksinoikeus. Kädellisten ohella hoivaavaa isovanhemmua on tavattu muun muassa joillakin linnuilla, delfiineillä ja norsuilla. Nykykäsityksen mukaan ihmisten isovanhemmuuudessa on kuitenkin kolme mahdollisesti uniikkia piirrettä. Ne ovat isovanhemmouden säännöllisyys, hoivaavat isoisät ja naisten hyvin pitkä hedelmällisen iän jälkeinen elinikä.

Hoivaavan isovanhemmouden esiintymistä useilla lajeilla on pidetty yhtenä osoituksena sen evolutiivisesta merkityksestä. Evolutiivinen tutkimus pohjaa ajatukseen, jonka mukaan luonnonvalinta on muovannut yksilöt sekä fyysisiltä että psyykkisiltä ominaisuuksiltaan

tietynlaisiksi. Luonnonvalinta toimii yksilöiden välillä ja suosii joitakin piirteitä toisten kustannuksella. Nämä luonnonvalinnan suosimat piirteet ovat evolutiivisia adaptaatioita eli sopeumia ja ne voivat vastata johonkin tiettyyn ympäristön aiheuttamaan haasteeseen. Jos hyväksytään se, että ihminen on luonnonvalinnan tuote, luonteva jatkokysymys kuuluu: Miksi luonnonvalinta on suosinut tietynlaista sukulaisten välistä käyttäytymistä? Evolutiivisessa tutkimuksessa painotetaan, että hoivaava isovanhemmuus on olemassa siksi, että se on tuottanut isovanhemmille itselleen kokonaiskelpoisuushyötyä. Toisin sanoen isovanhemmat, joilla on ollut taipumus tukea lapsiaan ja lapsenlapsiaan ovat jälkeläisiinsä panostamalla parantaneet mahdollisuuksiaan siirtää omia geenejään sukupolvien ketjussa eteenpäin. Tämä johtuu siitä, että isovanhempien tuki on lisännyt vanhempien mahdollisuuksia hankkia lisää lapsia ja isovanhemmilta tukea saavat lapsenlapset ovat selvinneet muita todennäköisemmin hengissä. Näin taipumus hoivaavaan isovanhemmouteen on voinut yleistyä populaatioissa. Kaikki ihmisten käyttäytymispiirteet eivät ole evolutiivisia sopeumia, vaan ne saattavat olla jonkin evolutiivisen sopeuman sivutuotteita tai kulttuurin myötä syntyneitä.

Mistä sitten tunnistaa onko kyseessä evolutiivinen adaptaatio? Evolutiivisesti suuntautuneessa tutkimuksessa tätä kysymystä on käsitelty paljon ja sille on esitetty useita kriteereitä. Laaja keskustelu voidaan tiivistää seuraaviin keskeisiin oletuksiin (ks. Atran 2001). Tietyn piirteen voi olettaa olevan evolutiivinen sopeuma, mikäli se vastaa johonkin evoluutiohistoriassa yleisesti esiintyneeseen haasteeseen, se esiintyy useilla lajeilla, se löytyy kaikista tunnetuista yhteisöistä, se kehittyy spontaanisti useimmilla terveillä ihmisillä sekä ilmenee tietystä elämänvaiheesta ja siihen liittyy muutoksia, jotka ovat hormonaalisia tai psykofyysisiä. Evolutiivisiin sopeumiin liittyy myös se, että niihin pohjaavia tunteita on helppoa kannustaa, mutta vaikeaa täysin tukahduttaa. Hoivaava isovanhemmuus on osoitus sellaisesta käyttäytymispiirteestä, jolle on osoitettavissa selkeä evolutiivinen syy.

Sukulaisvalinnan teoriaa (Hamilton 1964) käsiteltäessä on syytä painottaa, että ihmiset tuskin yleensä ajattelevat omien geeniensä edistämistä lähisukulaisia auttaessaan. Toisin sanoen sukulaisiaan auttaessaan ihmiset eivät laske geneettisen sukulaisuuden astetta vaan ennemminkin luonnonvalinta on sattuman sekä yrityksen ja erehdyksen kautta ”tehnyt” hyöty-kustannus-laskelmia useiden sukupolvien ajan ja valikoinut taipumuksia, jotka tietyissä olosuhteissa johtavat lähisukulaisten auttamiseen. Toimiminen geneettisen sukulaisuusasteen mukaisesti on siis tyypillisesti tiedostamatonta ja tunteiden välittämää.

Useissa esiteollisia ja historiallisia ihmisyhteisöjä koskevissa tutkimuksissa on huomattu, että sukulaisvalinnan

teorian oletusten mukaisesti isovanhempien läsnäolo on ollut yhteydessä sekä vanhempien lastenhankintaan että lasten hengissä selviytymiseen. Muun muassa 1700–1800-lukujen Suomea käsittelevässä tutkimuksessa havaittiin, että asuminen lähellä isoäitejä oli yhteydessä vanhempien hankkimien lasten määrään, naisten lyhentyneisiin synnytysväleihin, pienten lasten hengissä selviytymiseen ja lasten pysymiseen hengissä lisääntymiskäisiksi aikuisiksi (Lahdenperä ym. 2004). Kaikilla isovanhempityypeillä – eli äidinäidillä, äidinisällä, isänäidillä ja isänisällä – ei kuitenkaan ole ollut keskenään samantaista vaikutusta (Sear & Coall 2011; Sear & Mace 2008). Aiemmissä yhteisöissä isänäideillä on saattanut olla muita isovanhempia enemmän vanhempien hedelmällisyyttä lisäävää vaikutusta, kun taas äidinäidit ovat voineet muita isovanhempia useammin auttaa pitämään lapsenlapset hengissä. Keskeinen kysymys kuitenkin kuuluu:

Onko isovanhemmilla edelleen vaikutusta vanhempien lastenhankintaan ja lasten hyvinvointiin nykyisissä kehittyneissä länsimaissa?

Väitöstutkimuksessani (Tanskanen 2014) analysoin isovanhempien investointien yhteyttä vanhempien lastenhankintaan ja lasten hyvinvointiin kehittyneissä nyky-yhteiskunnissa. Tutkimuksen tulokset pohjautuvat laajoihin kyselyaineistoihin, joissa on vastaajia kahdeksasta Euroopan maasta. Lastenhankinnan osalta tutkin isovanhempien investointien yhteyttä äitien lastenhankinta-aikaisiin sekä vanhempien todennäköisyyteen hankkia lisää lapsia.

Kuten todettua aiemmissä yhteisöissä isovanhempien vaikutus lastenlasten hyvinvointiin on voinut ilmetä lastenlasten lisääntyneenä todennäköisyytenä selviytyä hengissä. Kehittyneissä nyky-yhteiskunnissa lapsikuolleisuus on kuitenkin suhteellisen vähäistä eikä isovanhempia enää tarvita pitämään lapsia hengissä samalla tavoin kuin ennen. Nyky-yhteiskunnissa isovanhemmat voivat kuitenkin vaikuttaa lastenlastensa henkiseen ja fyysiseen hyvinvointiin.

Lasten hyvinvointiin liittyen analysoin isovanhempien investointien yhteyttä 3-vuotiaiden lastenlasten ravitsemustasoon ja 11–16-vuotiaiden lastenlasten emotionaalisiin ja käyttäytymisperäisiin ongelmiin. Evolutiivisessa tutkimuksessa puhutaan isovanhempien investoinneista, jotka sisältävät kaikki isovanhempien tietoiset ja tiedostamattomat panostukset jälkeläisiinsä. Evolutiivisessa tutkimuksessa käytetyn investointi-termin sisältö siis poikkeaa sosiaali- ja taloustieteellisistä termeistä siinä, että evolutiivisissa tutkimuksissa investoinnin ei pidä olla tietoista. Väitöstutkimuksessani käytän isovanhempien investointien mittareina lastenlasten hoitoa, keskinäistä yhteydenpitoa, emotionaalista tukea ja lastenlasten elämään sitoutumista.

Sosiaalitieteissä on usein painotettu, että ydinperheen ulkopuolisilla sukulaissuhteilla, ja isovanhemmilla heidän joukossaan, ei ole välttämättä paljonkaan väliä nyky-yhteiskunnissa (esim. Beck-Gernsheim 1998; Giddens 1991). Tämä oletus on johtanut siihen, että ydinperheen ulkopuolisia sukulaissuhteita koskevaa tutkimusta on viimeisten vuosikymmenten aikana tehty sosiaalitieteissä suhteellisen vähän, joskin viime

vuosina aihe on kasvattanut suosiotaan. Viime aikoina tehdyissä sosiaalitieteellisissä tutkimuksissa on painotettu, että nykyisissä kehittyneissä länsimaissa isovanhemmilla voi olla vaikutusta vanhempien lastenhankintaan silloin, kun julkiset päivähoitopalvelut ovat puutteelliset (Aassve ym. 2012; Thomese & Liebroer 2013). Lasten hyvinvointiin isovanhemmilla taas on ajateltu olevan vaikutusta silloin, kun vanhemmat eivät pysty sitä itse takaamaan (esim. Duni- fon 2013).

Vastoin sosiaalitieteilijöiden esittämiä oletuksia väitöstutkimukseni tulokset osoittavat, että isovanhemmat voivat vaikuttaa vanhempien lastenhankintaan ja lasten hyvinvointiin myös maissa, joissa on laajat julkiset päivähoitopalvelut sekä niin kutsutuissa normaaleissa perhetilanteissa. Tutkimukseni tulosten mukaan isovanhemmilta lastenhoitoapua ja emotionaalista tukea saavat äidit aikovat muita todennäköisemmin hankkia lisää lapsia. Lisäksi ne pienten lasten vanhemmat, jotka ovat yhteydessä isän puolen isovanhempiin myös käytännössä hankkivat muita vanhempia todennäköisemmin lisää lapsia. Äidin puolen isovanhempien lastenlasten elämään sitoutuminen on yhteydessä 11–16-vuotiaiden nuorten vähäisempiin emotionaalisiin ja käyttäytymisperäisiin ongelmiin.

Lisäksi tutkimus osoittaa, että lapset, joiden pääasiallinen hoitaja on isoäiti lapsen ollessa yhdeksän kuukauden ja kolmen vuoden välisessä iässä, ovat todennäköisemmin ylipainoisia 3-vuotiaina kuin lapset, joiden pääasiallinen hoitaja on heidän oma vanhempansa. Isovanhempien taipumuksella hemmotella lastenlapsiaan voi siis nykyisissä yl-

täkylläisissä yhteiskunnissa olla tarkoitamattomia kielteisiä vaikutuksia.

Tutkimuksen tulokset ovat sopuosinussa evolutiivisen sukulaivalinnan teorian kanssa, joka olettaa, että isovanhemmillä on vaikutusta vanhempien lastenhankintaan ja lasten hyvinvointiin. Isovanhempien vaikutusta tutkittaessa evolutiivinen viitekehys on hyödyllinen kolmesta keskeisestä syystä. Ensinnäkin evolutiivinen lähestymistapa tekee suoria oletuksia isovanhempien vaikutuksesta vanhempien lastenhankintaan ja lasten hyvinvointiin niin kutsutuissa normaaleissa perheitelanteissa nyky-yhteiskunnissa. Toiseksi evolutiivisen lähestymistavan perustalta voidaan muotoilla testattavissa olevia oletuksia eri isovanhempityyppien (äidinäiti, äidinisä, isänäiti ja isänisä) mahdollisesti erilaisesta vaikutuksesta edellä mainittuihin seikkoihin. Kolmanneksi evolutiivinen lähestymistapa antaa perimmäisen selityksen sille, miksi isovanhempien investoinneilla on vaikutusta vanhempien lastenhankintaan ja lasten hyvinvointiin.

Huolimatta evolutiivisen lähestymistavan eduista, sitä on sosiaalitieteissä hyödynnetty toistaiseksi hyvin vähän. Keskeinen syy evolutiivisen lähestymistavan karttamiseen on ollut se, että sosiaalitieteilijät ovat usein olettaeneen olevan jotain muuta kuin se todellisuudessa on. Evolutiivisen tutkimuksen on muun muassa oletettu olevan determinististä, vaikka se päinvastoin painottaa ihmisten sisäistä joustavuutta, kykyä oppia kokemuksesta, taitoa muuttaa käyttäytymistä olosuhteiden mukaan ja taipumusta hyödyntää esiintulevia mahdollisuuksia. Toinen sosiaalitieteissä usein toistuva harhakäsitys

liittyy siihen, että evolutiivisten sopeumien mielletään koskevan ainoastaan ihmisten fyysisiä ominaisuuksia, jolloin evolutiivisella lähestymistavalla ei olisi arvoa ihmisten sosiaalista toimintaa tutkittaessa. Evolutiivinen tutkimus kuitenkin painottaa, että ihminen on sekä fyysisiltä että psyykkisiltä ominaisuuksiltaan luonnon valinnan tuote. Tällöin myös useilla käyttäytymistäipumuksilla on evolutiivinen pohja. Kolmanneksi sosiaalitieteissä on usein väitetty, että evolutiiviset lähestymistavat eivät huomioi tunteiden merkitystä. Tämäkään ei pidä paikkaansa. Päinvastoin evolutiivisessa tutkimuksessa nimenomaan painotetaan, että tunteille, kuten vaikkapa isovanhempien tuntemalle läheisyydelle jälkeläisiään kohtaan, on olemassa evolutiivinen syy. Evolutiivisessa tutkimuksessa tunteet mielletään välittäviksi mekanismeiksi ihmisen käyttäytymisen ja evolutiivisesti hyödyllisen toiminnan välillä.

Sosiaalitieteissä evolutiiviseen tutkimukseen on vuosikymmenten ajan suhtauduttu jopa vihamielisesti. Vaikka evolutiivista tutkimusta koskeva vihamielisyys lienee viime aikoina lientynyt, on se jättänyt jälkeensä aihealueen heikon tuntemuksen. Viime vuosina evolutiivinen tutkimus on kuitenkin laajentunut huomattavasti ja lähentynyt samalla useita sosiaalitieteen aloja. Evolutiivisen tutkimuksen laajentuminen on myös nostanut esiin sen, että evolutiivisella ja sosiaalitieteellisellä tutkimuksella on huomattavasti enemmän yhteistä kuin usein on osattu edes ajatella. Niin sosiaalitieteellisessä kuin evolutiivisessäkin tutkimuksessa painotetaan ihmisten käyttäytymisen olevan usein reagoimista sosiaaliseen ja fyysiseen ympäristöön. Evolutiivisessa tut-

kimuksessa tavoitteena on kuitenkin selittää mistä perustavista lähtökohdista reagointi tapahtuu. Kun sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa ollaan tyypillisesti kiinnostuneita ilmiöihin liittyvistä muutoksista, evolutiivisessa tutkimuksessa painotetaan pitkän aikavälin jatkuvuuksia.

Yhtä lailla kun sosiaalitieteilijät usein sivuuttavat evolutiivisen tutkimuksen, ohittavat evoluutioteoreetikot sosiaalitieteellisen tutkimuksen. Käytännössä vuoropuhelun puute ilmenee siinä, että sosiaalitieteellisissä tutkimuksissa viitataan vain harvoin evolutiivisiin tutkimuksiin ja toisin päin. Tutkimussuuntausten yhdistäminen olisi kuitenkin olennaista, jotta voidaan saavuttaa aiempaa kattavampi kokonaiskuva ihmisten perhe-elämästä. Evolutiivinen lähestymistapa on hyödyllinen, koska se antaa kestävästi tieteellisen pohjan perhesuhteiden tutkimiseen. Sosiaalitieteelliset lähestymistavat, joissa painotetaan muun muassa instituutioiden sekä avun tarpeen ja auttamismahdollisuuksien merkitystä yhdistyvät luontevasti osaksi laajempaa kokonaisuutta. Nyt olisi hyvä aika päästä turhasta sosiaalitieteellisten ja evolutiivisten lähestymistapojen vastakkainasettelusta. Molempia lähestymistapoja tarvitaan.

VIITE

1 Puheenvuoro perustuu Itä-Suomen yliopistossa 11.10.2014 pidettyyn lectio prae-cursoriaan.

KIRJALLISUUS

Aassve, Arnstein & Meroni, Elena & Pronzato, Chiara (2012) Grandparenting and

- Childbearing in the Extended Family. *European Journal of Population* 28 (4), 499–518.
- Atran, Scott (2001) The Case for Modularity: Sin or Salvation? *Evolution and Cognition* 7 (1), 1–10.
- Beck-Gernsheim, Elisabeth (1998) On the way to a post-familial family: From a community of need to elective affinities. *Theory, Culture & Society* 15 (3), 53–70.
- Dunifon, Rachel (2013) The Influence of Grandparents in the Lives of Children and Adolescents. *Child Development Perspectives* 7 (1), 55–60.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Hamilton, William D. (1964) The genetical evolution of social behaviour I & II. *Journal of Theoretical Biology* 7 (1), 1–52.
- Lahdenperä, Mirkka, Lummaa, Virpi, Helle, Samuli, Tremblay, Marc & Russell, Andrew F. (2004) Fitness benefits of prolonged post-reproductive lifespan in women. *Nature* 428, 178–181.
- Nakamichi, Masayuki & Onishi, Kenji & Yamada, Kazunori (2010) Old grandmothers provide essential care to their young granddaughters in a free-ranging group of Japanese monkeys (*Macaca fuscata*). *Primates* 51 (2), 171–174.
- Sear, Rebecca & Coall, David A. (2011) How Much Does Family Matter? Cooperative Breeding and the Demographic Transition. *Population and Development Review* 37 (1), 81–112.
- Sear, Rebecca & Mace, Ruth (2008) Who keeps children alive? A review of the effects of kin on child survival. *Evolution and Human Behavior* 29 (1), 1–18.
- Thomese, Fleur, & Liefbroer, Aart C. (2013) Child care and child births: The role of grandparents in the Netherlands. *Journal of Marriage and Family* 75 (2), 403–421.
- Tanskanen, Antti O. (2014) *Isovanhemmat, vanhempien lastenhankinta ja lasten hyvinvointi*. Helsinki: Väestöliitto.